

The article highlights the issue of presence of small religious buildings on the territory of Podillya region- chapels, small churches, sculptures, crosses, arches, baths, memorials of Heaven Hundreds in their historical dimension and present. At the same time the following types of chapels are categorized and their peculiarities, location and function are described: roadside chapels, chapels for water sanctification, funeral, memorial and liturgical events. Numerous examples and facts of the spiritual heritage and current times in different regions of Podillya proves the importance of the role these sacred objects play in the spiritual life of the inhabitants of this region.

Key words: christianity, small places of worship, chapels, statues, crosses, arches, tombs, baths, memorials to Hundred of Heaven.

Отримано: 18.03.2015 р.

УДК [930.253:394.92](477.51)

В. В. Галатир

Державний архів Хмельницької області

ДОКУМЕНТИ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ І. ОГІЄНКА В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Висвітлюється наповненість фондів Державного архіву Хмельницької області особовими документами Івана Огієнка, що слугують джерелом для дослідження діяльності та життя вченого, мовознавця, ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету.

Ключові слова: І. Огієнко, особові документи, листи, фонд, справа, Державний архів Хмельницької області.

Останнім часом значно зростає інтерес до персоналізації історичного процесу. Саме особистості і творять історію. Від кожного із нас залежить збереження і примноження національної історичної спадщини, традицій, фольклору, історичної пам'яті. Можливість висвітлити історичні процеси, повсякденності, унікальні відомості про реалії життя, думки і діяльність як сучасника своєї епохи, викликає значний інтерес до такого виду джерел, як документи особового походження. Цінними для досліджень є відповідні документи борця за права українського народу, патріота, мовознавця, українського вченого, митрополита, політичного та громадського і церковного діяча, лексикографа, історика церкви, педагога Івана Івановича Огієнка.

Дослідження біографії та діяльності вченого можна знайти у працях В. Лозового [1], Є. Сохаської [2], В. Качкана [3], М. Тимошика [4], В. Мацька [5], та ін. Значний внесок у дослідження діяльності І.Огієнка у 1918-1920 рр. на Поділлі зробив О. Завальнюк [6]. Проте тема наповненості фондів Держархіву Хмельницької області особовими документами І. Огієнка не була предметом окремого дослідження. З огляду на це дана проблематика є метою дослідження.

Документи особового походження – це документи, що утворилися протягом життя, наукової, творчої, службової, громадської та іншої діяльності фізичної особи (сім'ї, роду), а також ті, що відслалися у їхніх особистих архівах. Інформація, що міститься в документах особового походження, з одного боку, дає уявлення про стан суспільства і місце особи в соціумі, а з другого – дозволяє відобразити історичний процес через суб'єктивне сприйняття особистістю. Індивідуальна стратегія життєвого шляху особи – історія її розвитку, виражена у подіях, вчинках, намірах, поглядах та отриманих результатах, дає змогу побачити її як учасни-

ка певного відрізка суспільного життя, виявити ті особливості, які несуть у собі «дух часу». Особливості роботи з такими документами пов'язані з їх специфікою. Процес утворення документів особового походження не регламентований у часі і ненормований щодо форм і змісту. Документи особового походження не завжди піддаються повноцінній науковій атрибуції, а подекуди їх зміст не завжди носить завершений характер. Нерідко в межах одного архівного фонду зосереджуються документи з різними носіями інформації, видами та способами фіксації, утворених кількома авторами за розбіжні хронологічні проміжки часу. Надходження до архіву з різних джерел у неописаному вигляді та видове розмаїття творчих документів особового походження потребує особливих підходів [7, с.4-6].

Із-поміж величезного масиву документів особового походження, що зберігаються в Державному архіві Хмельницької області, значний інтерес у дослідників викликають матеріали І. Огієнка.

Іван Іванович Огієнко народився 1(14) січня 1882 р. у містечку Брусилів Радомишльського повіту на Київщині. З 1896 р. навчався в Київській військової фельдшерській школі, працював помічником лікаря психіатричного відділення Київського військового шпиталю, вступив на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. У 1911 р. зарахований професорським стипендіатом по кафедрі російської літератури університету, у 1915-1917 рр. – приват-доцентом, в 1917-1918 рр. – професором Українського народного університету, що існував паралельно з університетом Св. Володимира.

У серпні 1918 р. урядом гетьмана П. Скоропадського призначається ректором Кам'янець-Подільського державного українського університету. 4 січня 1919 р., при уряді Директорії, приступає до виконання обов'язків міністра освіти УНР з одночасним залишенням на посаді ректора, 15 вересня призначається міністром ісповідань, 15 листопада – Головноуповноваженим уряду УНР в Кам'янець-Подільському після евакуації уряду до Тарнова (Польща). 21 листопада 1921 р. Іван Огієнко назавжди полишає Україну. Після кількох місяців праці в Тарнові (по вересень 1922 р.), він перебирається до Винник, а згодом – до Львова. За викладання української мови і проповідування національної ідеї польська влада звільняє його від викладання у Львівській учительській гімназії. У 1926 р. учений пристає на пропозицію Варшавського університету зайняти посаду професора церковнослов'янської мови теологічного факультету. У 1932 р. польська влада звільняє його від викладання в університеті без попередження, «за спротив полонізації православних студентів».

Під час перебування у Варшаві розгортає активну просвітницьку і видавничу діяльність: засновує науково-популярні щомісячники «Рідна Мова» (1933-1939), «Наша Культура» (1935-1937), приступає до видання 30-томної «Бібліотеки українознавства», тритомного збірника «Визволення України», пише й видає низку своїх наукових праць. Там продовжує свою багаторічну працю над перекладами Святого Письма українською мовою. Після смерті дружини Домініки Данилівни (квітень 1937) приймає рішення про чернечий постриг й обирає ім'я Лларіона. 19 жовтня 1940 р. стає архієпископом, а 16 березня 1944 р. – митрополитом Холмським і Підляським православної Варшавської митрополії.

У липні 1944 р. в складі керівного духовенства Української православної церкви, що діяла на теренах Польщі, митрополит Лларіон покидає цю країну. Переїхавши до Швейцарії (30 квітня 1945 р.), перебуваючи у Лозанні, переживає дві складні операції, закінчує автобіографічну поему «На Голготи». Перебуваючи в лозанському притулку, відновлює діяльність свого видавництва «Наша Культура» і налагоджує друк і поширення по Європі й Америці україномовних книжок. На запрошення православної громади собору Св. Покрови у Вінніпезі переїздить до Канади (16 вересня 1947 р.), де починає працю священика при цій парафії. Під

час роботи Собору Української православної церкви Канади (8-9 серпня 1951 р.) Лларіона обирають «митрополитом Вінніпегу і всієї Канади».

У листопаді 1947 р. він засновує народний християнський місячник «Слово Істини». Далі започатковується вихід «Нашої Культури». Реформований за тематикою, цей журнал незабаром друкується під назвою «Віра й Культура». Помер митрополит Лларіон після тяжкої і тривалої хвороби 29 березня 1972 р. Відповідно до заповіту, весь свій архів і книгозбірню він передав на зберігання Колегії Св. Андрія з тим, щоб із утворенням незалежної України, «коли факультет теології Української православної церкви буде існувати в Києві», всю цільну колекцію переслати на Батьківщину. Похований на православної частині цвинтаря Глен Іден поблизу Вінніпегу [8].

Джерельна спадщина І. Огієнка – це тисячі документів, що зберігаються передусім в архівах України, а також Австрії, Австралії, Ватикану, Великобританії, Італії, Канади, Німеччини, Польщі, Росії, Румунії, США, Туреччині, Франції, Швейцарії та інших країн [9]. Загалом виявлений архівний пласт особових документів І. Огієнка в Державному архіві Хмельницької області складає 2 фонди пов'язаних з його життям і діяльністю, а також інші побіжні відомості про нього. Саме документи особового походження І. Огієнка наразі зберігаються у фонді Р-582 «Кам'янець-Подільський державний український університет», який налічує загалом 1512 одиниць зберігання за 1918-1921 рр. та містить 3 описи українською мовою. Перше надходження до нього відбулося в 1935 р. Фонд містить унікальні та особливо цінні документи. В 1970 р. в результаті науково-технічної обробки здійснено удосконалення описів фонду. У 1991 р. розсекречено 11 справ за 1918-1921 рр. [10, с.119].

У справі №13 опису 1 знаходяться: рішення Жванецького культурно-освітнього товариства «Просвіта» ім. І. Степенка від 1915 р. про присвоєння І. Огієнку титулу «почесного довічного члена» даного товариства [11], запрошення Першого українського національного хору м. Києва на концерт, присвячений творам українських композиторів М. Лисенка та К. Стеценка [12], запрошення від ректора Київського державного українського університету на святкування з нагоди присвоєння статусу «державного» 6 жовтня 1918 р. І. Огієнка з дружиною [13], повідомлення про затвердження підручника «Граматика української мови» міністерством народної освіти [14], запрошення взяти участь у роботі комісії під головуванням В. Вернадського з метою попереднього розгляду законопроектів щодо вищої школи та наукових закладів України [15], звернення вчителя хімії та природознавства Кам'янець-Подільської середньої технічної школи В. Злотчанського для залучення останнього до роботи в Кам'янець-Подільському державному університеті [16], спогади вчителя Брусилівської початкової школи про здібності І. Огієнка під час навчання [17], текст розмови по телефону із членом Директорії професором Ф. Швецем [18], ряд телеграм від рідних, по службових справах [19], привітання різного характеру [20], посвідчення міністра народної освіти УНР [21], запрошення до Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії на випанування постаті Т. Шевченка [22], подяка за грошову допомогу Подільському товариству природників [23], запрошення від департаменту преси та друку УНР подавати статті у «Вісник УНР» [24], прохання передати через кур'єра залишений в приймальні портфель міністра юстиції УНР [25], посвідчення на поїздку до Тернополя і Станіславава в березні 1919 р. [26], посвідчення про викладання російської мови в Київській чоловічій гімназії та звільненні від військової служби [27], прохання від департаменту вищої і середньої освіти розробити програму по історії української мови з діалектологією, граматиці [28], карга-зголошення громади Станіславава [29], наказ із дозволом виїзду до Станіславава в травні 1919 р. [30], скасування плати за помешкан-

ня І. Огієнка у зв'язку із проживанням там члена Директорії Ф. Швеця [31], копія з метричної книги про шлюб в 1907 р. із Домнікією Данилівною Литвинчук [32], білет на вільні слухання тимчасових педагогічних курсів при управлінні Київського навчального округу в 1909-1910 навчальному році [33], звільняюче посвідчення видане Брусилівським волосним старшиною на навчання в Київському військово-фельдшерському училищі [34], свідоцтво про його закінчення в 1900 р. на «відмінно» та ін. [35].

У справі №14 зберігаються страхові свідоцтва [36], страховий поліс товариства «Саламандра» на подружжя Огієнків [37], квитанції [38], запрошення на засідання історичного товариства Нестора-літописця в м. Києві, в тому числі і в якості доповідача [39], згоди на друкування книг в різні установи [40], повідомлення Сквирської земської управи про ремонт дороги «Дідовщина-Вульшка», відповідь на лист Радомишльської повітової земської управи про ремонт дороги в Брусиліві та відкритті школи в Морозівці 1913 р. [41], школи ремесел в Брусиліві [42], повідомлення про затвердження почесним опікуном школи м. Брусилова [43], відмова імператорської академії наук друкувати статтю в збірнику, звіт про видавництво книг І. Огієнка за 1912-1915 рр. [44], повідомлення директора Катеринославського комерційного училища про працевлаштування в 1910 р. на посаду, яку претендував І. Огієнко – Є. Тимченко [45], замітки з української книгарні про реалізацію книг в 1908-1909 рр. [46], довіреність на отримання із опадної книжки директору Брусилівського вишого початкового училища Мислінському 1000 крб. на потреби навчального закладу [47], список боржників [48], рахунки та квитанції на друк книг [49], наказ Директорії УНР від 15 вересня 1919 р. про призначення Міністром культурів [50], оригінал розрахункової книжки Брусилівського опадного товариства на ім'я І. Огієнка за 1913 р. та ін. [51].

Під 177 одиницею зберігання опису 2 зашифровано особову справу професора І. Огієнка. Вона представлена документами: звернення декана історико-філологічного факультету університету з проханням надіслати доповідь про наукову діяльність професора А. Кримського, поданням заяви з переліком практичних занять та лекцій які І. Огієнко мав читати в 1919-1920 навчальному році, поданням праць до друку в «записках університету», оціниту наукову вартість роботи О. Синявського, завчасно повідомляти про відміну лекцій [52].

Оскільки приватне листування більш повно віддзеркалює думки і характер дописувачів, то важливим серед наявних нарративних джерел І. Огієнка є епістолярії. Листи – приватні документи, в яких, зазвичай, йдеться про суто особисте, «проговорюється» епоха, її специфіка, атмосфера. Листування віддзеркалює масштаби особи, коло її інтересів, морально-етичні стандарти і норми, естетичні смаки. У листах містяться свідчення «зсередины», вільне від цензури. Чимало важливих відомостей з окремих епістолярних документів історики використовують у наукових розвідках, та, слід визнати, що величезне їх число залишається ненадрукованим, незадіяним в історичній реконструкції громадського та особистого життя [53].

Прикладом може слугувати і велика кількість невиданих листів І. Огієнка, що зберігаються в Держархіві Хмельницької області. Про них автор зазначав: «В своїх листах завжди обмежуюсь на конче необхідне... Правда, часом таки доводилось давати волю своїм почуттям і писати довгі ширі листи...» [54]. Епістолярні матеріали І. Огієнка зосереджені в справі №15, опису 1, фонду Р-582 на 227 аркушах. Тут зберігається листуванням із братом в 1916 р., де І. Огієнко скаржиться на здоров'я [55], із організації орфографічних курсів [56], новорічні привітання [57], запрошення на вечори в учнівський притулок [58], про робочі питання з Науковим товариством ім. Т. Шевченка [59], прохання фінансової допомоги [60], переписка з

директором Радомилпільської гімназії про перебіг українізації освіти [61], вяснення непорозумінь із використанням авторського матеріалу [62], листи племінника про справи в м. Брусиліві [63], подяки за подаровані книги [64], прохання передачі надрукованої авторської продукції [65], листування з приводу виділення землі під Брусилівське вище початкове училище [66], привітання зі святами від В. Огієнка [67], лист до брата від 15 січня 1916 р., в якому І. Огієнко зазначає про поліпшення самопочуття, і про те, що лікарі дозволили підійматися з ліжка [68], привітання із днем народження дружини [69], інформування про перебіг справ зі збором коштів на відкриття 4-класного вищого початкового училища в 1914 р. [70], вдячність від друга із м. Брусилова Д. Турбовського за підпис в подарованій книзі та ін. [71].

Частина епістолярних документів міститься у фонді Р-1515 «Кам'янець-Подільський національний хор», що налічує 11 одиниць зберігання за 1918-1920 рр. У справі 9 знаходяться листи про концерт на честь річниці відкриття університету, прохання видати хору 1 млн. крб. із міністерства народної освіти, скасувати плату за оренду народного дому під час концертів, допомоги в одержанні перепусток для виїзду до Львова та Станіслава та ін. [72].

Таким чином, документи особового походження є надзвичайно цінними та корисними видами джерел, що висвітлюють цікаві, маловідомі факти та події із життя особистості. Документи, утворені в процесі життя та діяльності фізичних осіб – державних і громадських діячів, завжди були і будуть у центрі уваги дослідників, проте доступними широким загалу вони стають лише у результаті повсякденної та копійної праці архівістів. Документи особового походження І. Огієнка достатньо широко представлені в справах Державного архіву Хмельницької області. Це і оригінали та копії із документів що проливають світло на особисте життя, матеріали що висвітлюють діяльність у 1914-1919 рр. на Брусилівщині, Поділлі, велика кількість листів по різноманітній проблематиці, книгодрукування, документи, що засвідчують активну діяльність в державотворчому процесі І. Огієнка і т.д. Найважна джерельна основа, представлена в Державному архіві Хмельницької області, може допомогти дослідникам виявляти та висвітлювати маловідомі факти, події, явища з історії Поділля та біографії І. Огієнка.

Список використаних джерел:

1. Лозовий В. Іван Огієнко / В. Лозовий // Подолянин. – 1993. – 11 і 17 берез. – С. 3.
2. Сохацька Є. І. Огієнко і Г.О. Костюк / Є. Сохацька // Культура Поділля: історія і сучасність. – Хмельницький, 1993. – С. 233-236.
3. Качкан В. Етнокультурний пласт Івана Огієнка / В. Качкан // Українське народознавство в іменах. – К., 1994. – Ч. 1. – С. 281-295.
4. Тимошик М. Невтомний сівач на українознавчій ниві Огієнко І.І. / М. Тимошик // Історія українського друкарства. – К., 1994. – С. 7-33.
5. Мацько В. Творчий подвиг вченого / В. Мацько // Злотонить. – Кам'янець-Подільський, 1994. – С. 81-102.
6. Завальнюк О.М. І.І. Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920) / О.М. Завальнюк // Наукові праці історичного факультету. – Кам'янець-Подільський, 1996. – Т. 2. – С. 90-103; Його. Волинянин Іван Огієнко – будівничий і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини: зб. наук. праць. – Житомир, 1999. – Ч. 1. – С. 163-170; Його. Іван Огієнко – творець національної освіти в Україні, фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. Серія історична та філологічна / [відп. ред. Є.І. Сохацька]. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 5. – С. 297-321;

- Його. Іван Огієнко і Кам'янець-Подільська гімназія для дорослих (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. Серія історична та філологічна / [відп. ред. Є.І. Сохацька]. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Вип. 4. – С. 148-155; Його. І.І. Огієнко і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Наукові праці історичного факультету / Кам'янець-Поділ. держ. пед. ін-т. – Кам'янець-Подільський, 1996. – Т. 2. – С. 90-103; Його. І.І. Огієнко і національно-культурне відродження на Поділлі (1918 р.) / О.М. Завальнюк // Матеріали Х Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 342-356; Його. І.І. Огієнко і підготовка богословів у Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1918-1920 рр.) / О. Завальнюк // Науковий збірник, присвячений 125-річчю з дня народження митрополита Іларіона Огієнка : зб. доп. та матер. / упоряд.: архієп. Дмитрій (Рудюк), В. Ляхощкий. – К. : Правосл. академія УПЦ КП, 2007. – С. 67-75; Його. І.І. Огієнко – організатор, ректор і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету: хроніка діяльності (1918 р.) / О.М. Завальнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіон, 2005. – Т. 5. – С. 109-145.
7. Робота з документами особового походження : метод. посіб. / [уклад.: Л.О. Драгомірова, І.М. Мага, З.О. Сендик, К.Т. Селівєрстова, Н.М. Христова]. – К. : УАНДІАСД, 2009. – 284 с.
  8. Тимошик М. Іван Іванович Огієнко (митрополит Іларіон) / М. Тимошик. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.brusilov.org.ua/vydatni_zemlyaki/ogienko_1.htm. – Назва з екрану.
  9. Ляхощкий В. Джерела до біографії І.І. Огієнка в архівосховищах Києва / В. Ляхощкий // Архіви України. – 2000. – №4-6. – С. 51.
  10. Державний архів Хмельницької області: путівник. / редкол. серії «Архіви зібрання України» / О.А. Удод (голова), Г.В. Боряк, В.Ф. Верстюк, та ін. – К. ; Хмельницький, 2008. – Т. 1. – 609 с.
  11. Державний архів Хмельницької області, ф.Р-582, оп.1, спр.13, арк.1.
  12. Там само, арк.5.
  13. Там само, арк.11.
  14. Там само, арк.12.
  15. Там само, арк.16.
  16. Там само, арк.17.
  17. Там само, арк.22.
  18. Там само, арк.24-25.
  19. Там само, арк.26-29.
  20. Там само, арк.30-39.
  21. Там само, арк.46.
  22. Там само, арк.52.
  23. Там само, арк.53.
  24. Там само, арк.54.
  25. Там само, арк.64.
  26. Там само, арк.65.
  27. Там само, арк.66.
  28. Там само, арк.68.
  29. Там само, арк.73.
  30. Там само, арк.74.
  31. Там само, арк.76.
  32. Там само, арк.79.
  33. Там само, арк.81.
  34. Там само, арк.82.
  35. Там само, арк.83.
  36. Там само, спр.14, арк.10-11.

37. Там само, арк.12-17.
38. Там само, арк.5.
39. Там само, арк.8.
40. Там само, арк.22-36.
41. Там само, арк.47-49.
42. Там само, арк.64.
43. Там само, арк.65.
44. Там само, арк.69.
45. Там само, арк.96.
46. Там само, арк.103-108.
47. Там само, арк.113.
48. Там само, арк.115.
49. Там само, арк.123-126.
50. Там само, арк.137.
51. Там само, арк.224.
52. Там само, ф.Р-582, оп.2, спр.177, арк.1-5.
53. Коляструк О. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності / О. Коляструк // Укр. іст. журн. – 2008. – №2. – С. 150-152.
54. Огієнко І. Світлий пам'яті Андрія Чайковського. У двохлітню річницю. 1923-1935 / І. Огієнко // Наша культура. – 1937. – Кн. 6. – С. 275.
55. Держархів Хмельницької обл., ф.Р-582, оп.1, спр.15, арк.1-2.
56. Там само, арк.8-10.
57. Там само, арк.11-17.
58. Там само, арк.19.
59. Там само, арк.20.
60. Там само, арк.39-43.
61. Там само, арк.48-49.
62. Там само, арк.59.
63. Там само, арк.75-76.
64. Там само, арк.92-93.
65. Там само, арк.119-120.
66. Там само, арк.165.
67. Там само, арк.205.
68. Там само, арк.229.
69. Там само, арк.239.
70. Там само, арк.264-265.
71. Там само, арк.272.
72. Там само, ф.Р-1515, оп.1, спр.9, арк.55, 83, 87, 89.

The article, based on the analysis of the archival sources highlights the fullness of the funds of the personal documents of Ivan Ohienko in the State Archives of Khmelnytskyi Region, which serve as a source for research activities and life of a prominent campaigner for the rights of the Ukrainian people, a patriot, a linguist, a Ukrainian scientist, the Metropolitan, political, and civic and Church leader, lexicographer, historian of the Church, teacher. It is shown that among the vast array of the personal papers stored in the State Archives of Khmelnytskyi Region materials I. Ohienko call for considerable interest to researchers. It is found that in general, the identified archival mass of the personal documents of I. Ohienko in the State Archives of Khmelnytskyi Region includes two funds related to his life and work, as well as other materials about him. The personal papers of I. Ohienko now are stored in Fund R-582 «Kamyanets-Podilskyi Ukrainian State University».

Key words: I. Ohienko, personal documents, letters, fund, case, State Archives of Khmelnytskyi Region.

Отримано: 06.02.2015 р.